

*Mishchenko Viktoriia, Yaroslav Mudryi National Law University,
Associate Professor, PhD in Philology, the Department of Foreign Languages*

Conceptual analysis as a method for establishing the translation equivalence of legal terms

Abstract: The article considers the conceptual analysis as a method for establishing the translation equivalence of legal terms. The focus is on the distinction between a scientific notion and a scientific concept.

Keywords: conceptual analysis, scientific concept, translation equivalence, legal term.

*Міщенко Вікторія, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцент, кандидат філологічних наук, кафедра іноземних мов*

Концептуальний аналіз як метод встановлення перекладацької еквівалентності юридичних термінів

Анотація: В статті розглядається концептуальний аналіз як метод встановлення перекладацької еквівалентності юридичних термінів. Особлива увага приділяється розмежуванню наукового поняття і наукового концепту.

Ключові слова: концептуальний аналіз, науковий концепт, перекладацька еквівалентність, юридичний термін.

Процеси глобалізації та інтеграції в сучасному світі вимагають правового врегулювання міжнародного співробітництва а отже, ставлять перед мовознавцями численні завдання, зокрема, пов'язані з розв'язанням проблем перекладу юридичних термінів.

Юридичний термін – це «слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо)» [Юридична енциклопедія: В 6 т. 2004].

Особливість юридичної термінології зумовлена її приналежністю до певної правової системи. На відміну від багатьох інших областей знань, наприклад, таких як техніка або медицина, де поняття є універсальними, право кожної країни значною мірою базується на національно-специфічних поняттях. Такі поняття є продуктом еволюції національної правової системи, яка має свою історію, свої організаційні принципи, притаманні їй моделі аргументації. Юридичне поняття – це абстрактна ідея, яка є категорією правової теорії або класифікації, інтегрує в собі якусь сукупність фактів і обставин, що відповідають певним правовим умовам, і мають певні правові наслідки. Так,

якщо суд встановить, що згідно даного законодавства відносини між двома особами є «шлюбом», це буде мати для них такі правові наслідки, які це законодавство передбачає як наслідки шлюбу [Walker 2001]. При цьому, цілком зрозуміло, що в різних правових системах сукупність фактів і сукупність наслідків, які репрезентує дане юридичне поняття, навряд чи будуть ідентичними. Неможливість одружитися з іншою особою буде наслідком шлюбу в Україні, але в жодному разі не в Об'єднаних Арабських Еміратах. Отже, переклад юридичних термінів – це складний процес з'ясування того, який термін мови перекладу позначає юридичне поняття, що є найближчим, найбільш подібним до поняття, позначеного терміном, який необхідно перекласти.

Юридична термінологія привертала увагу багатьох дослідників, і на різних етапах розвитку лінгвістичної науки її здобутки певною мірою обумовлювали характер термінознавчих розвідок. Історію термінознавства можна поділити на три основні етапи [Мишланова 2003]. Зародження цього напрямку лінгвістики характеризується переважно вивченням питань періодизації, категоризації, типології, тощо [Лотте1961, Гринев 1975, Даниленко1971, Канделаки 1976]. Цей етап умовно називається класифікаційно-структурним [Мишланова 2003: 94] Основною рисою досліджень цього періоду є високий ступінь лінгвоцентричності, жорстка приналежність системі мови, що зумовлює їх певну обмеженість, адже такі дослідження ґрунтуються на суто хронологічних або структурних параметрах. У 1980-х роках спостерігається перехід до наступної стадії – функціонального термінознавства [Мишланова 2003: 95]. Дослідження терміну як особливої одиниці мови виносяться за межі мовної системи, і він стає засобом вивчення функціональної природи мови [Гринев 1988; Лейчик, 1983]. У контексті функціоналізму відбувається переорієнтація мовознавців з об'єктів (мовна одиниця або мовне явище) на суб'єкт пізнання – людину (“людський фактор у мові” і “мовний фактор у людині” [Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира: 1988]), а також зосередження їхньої уваги на проблемі “мова і мислення” – “мислення і мова” в різному її трактуванні. На рубежі ХХ–ХХІ ст. антропоцентрична парадигма обумовила активізацію досліджень галузевих термінологій з когнітивно-лінгвістичних, зокрема лінгвоконцептологічних позицій. Застосування методів когнітивного аналізу до вивчення терміносистем дозволяє в новому ракурсі розглядати проблеми традиційного термінознавства.

Мета цієї статті полягає в обґрунтування ефективності концептуального аналізу як методу встановлення перекладацької еквівалентності юридичних термінів. Основними завданнями є висвітлення особливостей когнітивного підходу до вивчення термінології, уточнення й розмежування термінів «наукове поняття» й «науковий концепт», виявлення переваг концептуального аналізу юридичних термінів, що належать до різних мов і різних правових систем, при встановленні їхньої еквівалентності.

При розгляді терміносистеми з позицій когнітивного підходу вихідним є положення про те, що на відміну від слова, яке є носієм повсякденного знання, термін слугує засобом мовного вираження наукового або професійного знання, а терміносистема виконує функцію маніфестації наукової чи професійної картини світу. У межах когнітивної парадигми термінологія розглядається як «результат когнітивної діяльності спеціаліста, що полягає в концептуалізації та вербалізації професійних знань... Рівень концептуалізації залежить від професійної компетенції спеціаліста, а також від рівня розвитку тієї або іншої галузі знання» [Novodranova 2004: 313]. Лінгвісти почали усвідомлювати, що «в терміні відбиваються і факти, що спостерігаються дослідником, і їхнє теоретичне осмислення» [Суперанская 1989: 8]. Когнітивний підхід спирається на так

звану енциклопедичну семантику [Langacker 1997: 234], яка не протиставляє лінгвістичні та екстралінгвістичні знання і розглядає значення як таке, що нагадує радше енциклопедію, ніж словник. Отже, значення сприймається не як сукупність певних рис, а як динамічний розумовий процес, який відбувається під час дискурсивної діяльності. Лексична одиниця не є чимсь, що містить у собі сталу, обмежену і лише мовну семантичну репрезентацію. Навпаки, лексична одиниця відкриває доступ до невизначено великої кількості концепцій, концептуальних систем, структур знань, відбір яких здійснюється в гнучкий спосіб залежно від контексту [Langacker 2000: 4].

Оскільки одним з ключових понять когнітивної лінгвістики є поняття *концепту*, вивчення термінології в рамках когнітивного підходу передбачає уточнення і диференціацію понять “науковий концепт” і “наукове поняття”. Межа між ними може нівелюватися за рахунок того, що концепт і поняття в науковій картині світу часто мають спільний референт, а на рівні мовних форм вираження репрезентуються через посередництво того самого терміна-вербалізатора.

Починаючи з 20-х і до середини 70-х рр. ХХ ст., слово концепт здебільшого вживалося як повний синонім терміна поняття, однак з середини 80-х рр. ці лексичні одиниці починають розмежовувати. Про такі спроби свідчать дослідження Ю. Степанова, В. Дем’янова, В. Зусмана.

Глибокий, ґрунтовний, розгорнутий аналіз відмінностей між науковим поняттям (термінопоняттям) і науковим концептом представила В. Іващенко. Вона визначає науковий концепт як «організоване певним чином на основі ключового термінопоняття системотворче або текстотворче упорядкування ... взаємозв’язаних між собою інших наукових понять» [Іващенко 2006: 126]. Дослідниця доходить висновку, що «в своїй ментальній організації науковий концепт і наукове поняття (термінопоняття) перетікають один в одного, причому субстратом наукового концепту завжди є наукове поняття, що, власне, й спричиняє їхнє ототожнення» [Іващенко 2006: 135]. Однак, уважаючи їх цілком самодостатніми ментальними утвореннями або когнітивними образами, автор пропонує їхню диференціацію у різних дихотоміях.

Наукове поняття – це штучний витвір професійної спільноти. Його чітке визначення відбиває системну структуру фрагмента термінопростору тієї чи іншої сфери людської діяльності. Науковий же концепт відображає осмислення, розуміння та переживання в той чи інший спосіб такого визначення, тобто суті того об’єкта, що за цим визначенням стоїть.

Наукове поняття – це наукова ідея, відображена в його дефініції, яка формується шляхом згортання реального об’єкта пізнання через перелічування його суттєвих ознак. Коли ж йдеться про науковий концепт, то «суб’єкт пізнання, навпаки, подумки розгортає термінопоняття, що лежить у його основі, в ієрархію / таксономію понять..., а отже, наукову теорію, наукове дослідження тощо за інтегральними та диференційними ознаками, моделюючи в класифікаційний спосіб своєрідні мінікартинки / макрокартини (моделі) світу» [Іващенко 2006: 126]

Важлива відмінність між науковим поняттям і науковим концептом полягає в тому, що перше визначають «ззовні», а останній – «зсередини». Про дефініцію поняття фахівці «домовляються», а науковий концепт утворюється в процесі реконструкції, аналізу такої дефініції суб’єктом наукового пізнання, який є водночас і носієм фахової мови, з опорою на власну інтуїцію і досвід. Інакше кажучи, «якщо базове термінопоняття – це узагальнений до об’єктивного “конструкт” того чи іншого об’єкта пізнання, сутність якого

визначається набором основних ознак, що характеризують цей об'єкт, то науковий концепт – це ре-конструйоване базове термінопоняття (“реконструкт”), пропущене через індивідуально-особистісний досвід суб'єкта пізнання, що він його здобув у тій чи іншій галузі своєї фахової діяльності» [Іващенко 2006: 131] Отже, на відміну від наукового поняття, зміст якого є об'єктивним (тобто незалежним від людини) відображенням суттєвих ознак реальних предметів [Кондаков 1967: 274, 351], змістова структура наукового концепту є водночас і об'єктивним, і суб'єктивним відображенням як суттєвих, так і несуттєвих ознак об'єктів пізнання. Компоненти змістової структури наукового концепту – це елементарні смисли (когнітивний, емотивний, конативний, ідіо-, соціо-, етносмисли, факторні смисли тощо), що їх породжують будь-які ознаки та властивості об'єктів пізнання. Компонентами ж змісту наукового поняття є власне суттєві ознаки таких об'єктів. Через це обсяг наукового поняття є визначеним, тоді як обсяг наукового концепту не завжди можна визначити, оскільки він має властивість весь час збільшуватися за рахунок розмивання змісту.

І ще одну відмінність між науковим поняттям і науковим концептом зазначає В. Іващенко. Логічна дефініція наукового поняття репрезентується переважно вербальною мовою (термінами-вербалізаторами), а адекватна репрезентація когнітивної дефініції наукового концепту може бути здійснена засобами як вербальної, так і формальної та візуальної мов.

Продемонструємо на прикладі, наскільки важливим і необхідним є концептуальний аналіз для адекватного перекладу юридичних термінів, адже такий переклад вимагає не абияких когнітивних зусиль і не зводиться лише до пошуку еквівалента у двомовному словнику. Двомовні словники не завжди ефективно допомагають знайти необхідний еквівалент. Вони тільки пропонують низку можливих перекладів, але, як правило, не надають необхідної екстралінгвістичної інформації, (зокрема, про те, до якого варіанту англійської мови належить даний переклад) . Так, наприклад, якщо перекладаючи український термін «статут товариства з обмеженою відповідальністю», ми звернемося до Українсько-англійського юридичного словника [Карабан 2003], у відповідній статті «статут» нам не буде запропоновано жодного еквівалента саме цього терміну. Проте у цій статті подаються еквіваленти терміну «статут акціонерного товариства»: *articles [memorandum] of association*, терміну «статут корпорації»: *articles of association [incorporation], certificate of incorporation, corporation by-laws*, а також різноманітні еквіваленти терміну «статут»: *statutory instrument, charter, statute, ordinance, constitution, regulation(s), standing orders, enactment, articles, assize, assise, by-laws, manual*.

Для вибору оптимального еквіваленту, перекладач перш за все повинен чітко знати, хто є адресатом перекладу, тобто до термінології якої правової системи (наприклад, Великобританії, США або Канади тощо) повинен належати еквівалент. Далі йому необхідно з'ясувати, який термін мови перекладу позначає юридичне поняття, що є найближчим, найбільш подібним до поняття, позначеного терміном, який необхідно перекласти. А для того, щоб, визначити які юридичні поняття в двох правових системах є подібними, перекладач неминує буде спиратися на зміст відповідних наукових концептів, структура яких, як зазначалося вище, є водночас і об'єктивним, і суб'єктивним відображенням як суттєвих, так і несуттєвих ознак об'єктів пізнання і складається з елементарних смислів, що їх породжують ці ознаки. Так, компонентами змісту наукового концепту «статут товариства з обмеженою відповідальністю» можуть бути такі

елементарні смисли: підприємство або інший суб'єкт господарювання, створений юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку; статутний фонд господарського товариства поділений на частки визначених установчими документами розмірів; товариство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями усім своїм майном; учасники, які повністю сплатили свої внески, несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах вартості своїх внесків; установчим документом товариства з обмеженою відповідальністю є статут; статут містить, зокрема, найменування та місцезнаходження товариства, визначає відповідальність товариства та учасників, мету та предмет діяльності товариства, права та обов'язки товариства та його учасників, статутний капітал, фонди товариства, розподіл прибутків та збитків, органи управління товариством та їх посадови особи, вступ та вихід учасників товариства, фінансово-господарську діяльність, припинення діяльності товариства [Господарський кодекс України: Коментар 2004, Силенко 2004].

В британській правовій системі даному набору елементарних смислів в найбільшій мірі відповідає такий: *a company is a business association which has the character of a legal person, distinct from its officers and shareholders; companies may be limited by shares or by guarantee; a company limited by shares, may be further divided into public companies and private companies; the liability of members or subscribers of the company is limited to what they have invested or guaranteed to the company; the "constitution" of a company consists of two documents: one, the memorandum of association, gives the company's name, names of its members (shareholders) and number of shares held by them, and location of its registered office; it also states the company's objectives, amount of authorized share capital, whether liability of its members is limited by shares or by guaranty, and what type of contracts the company is allowed to enter into; the second, the articles of association, contains provisions for the internal management of the company; it sets out the rights and duties of directors and stockholders individually and in meetings, resignation, cessation and expulsion of membership* [Davis 2002].

Порівняння цих наборів дає можливість зробити висновок про те, що в Британській правовій системі немає поняття, яке було б цілком тотожним поняттю, що існує в українській правовій системі, і що в українській мові позначається терміном «статут товариства з обмеженою відповідальністю». Суттєва відмінність полягає в тому, що українське товариство з обмеженою відповідальністю має один установчий документ (constitutional document), який називається «статут», а найбільш подібна до цього типу господарських товариств британська private limited company має два установчих документа: *memorandum of association*, та *articles of association*, які іноді умовно називають «the constitution of a company». Причому перший визначає зовнішні характеристики діяльності компанії, а останній – внутрішні характеристики її діяльності. Отже, найбільш оптимальним еквівалентом українського терміну «статут товариства з обмеженою відповідальністю» в британській терміносистемі слід вважати словосполучення «*memorandum and articles of association*»

Таким чином, переклад юридичних термінів, основна особливість якого обумовлена тим, що право кожної країни значною мірою базується на національно-специфічних поняттях, вимагає значних когнітивних зусиль для встановлення перекладацької еквівалентності. Двомовні словники, що, як правило, пропонують набір варіантів перекладу якогось терміну, часто не дають достатньої інформації для того, щоб зробити оптимальний вибір. Для цього необхідним є концептуальний аналіз, методологічну основу якого складає диференціація наукового поняття і наукового концепту. Співставлення елементарних смислів, які складають зміст того чи іншого концепту, дозволяє встановити, які саме наукові концепти в двох правових системах є подібними, а отже які саме терміни в мові оригіналу та мові перекладу можна вважати еквівалентами.

Список літератури:

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – Т. 6: Т–Я. – 2004. – 768 с.
2. Walker, D. M. *The Scottish Legal System. An Introduction to the Study of Scots Law.* – Edinburgh : W. Green/Sweet & Maxwell, 2001
3. Мишланова, С.Л. Терминоведение XXI века: история, направления, перспективы // Филологические науки. – Тамбов, 2003. – 3. – С. 94-101.
4. Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – М., 1961. – 158 с.
5. Гринев, С.В. Опыт анализа терминов при индексировании информационных материалов по строительству // Организация и методы работы органов НТИ в строительстве. – М., 1975. Вып. 3. – С. 3-18.
6. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии. – М: Наука, 1971. – С. 7-68.
7. Канделаки, Т. Л. Работа по упорядочению научно-технической терминологии и некоторые лингвистические проблемы, возникающие при этом // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М.: Наука, 1976. – С. 40-52.
8. Гринев, С.В. Об учете экстралингвистических факторов при упорядочении терминологий // Научно-техническая терминология. – М., 1988. – Вып. 11. – С. 1-5.
9. Лейчик, В.М. Новое в современной науке о терминах // Вопросы языкознания. М., 1983 – 5. – С. 118-128.
10. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Поставалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
11. Novodranova V. Категория противопоставления и её языковое выражение (на материале медицинской терминологии) // *Language and culture: establishing foundations for anthropological linguistics* / Edited by S. Grinev-Griniewicz, S. M. Raub, P. Thomas. – Białystok: Białystok Series of Anthropinguistics, 2004. – Vol. 1. – P. 313–318.

12. Суперанская, А.В., Подольская, Н.В., Васильева, Н.В. Общая терминология: вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
13. Langacker R. W. The contextual basis of cognitive semantics // Nuyts J., Pederson E. Language and Conceptualisation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – P. 229-252.
14. Langacker R. W. Grammar and Conceptualisation. – Berlin: Mouton De Gruyter, 2000. – 237 p.
15. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328с.
16. Кондаков Н.И. Введение в логику . – М.: Наука, 1967. – 465с.
17. Карабан В. І. Українсько-англійський юридичний словник: понад 65000 слів та словосполучень юридичної підмови та близько 160 тисяч англійських перекладних відповідників. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 976с.
18. Господарський кодекс України: Коментар / За ред. Саніахметової Н. О., Харитонова О. Є. – Х.: Одиссей, 2004. – 848 с.
19. Силенко Л. Цивільне право України: Навчальний посібник. – К.: Алерта. – 2004. – Ч. 1. – 2004. – 327 с.
20. Davis P. Introduction to company law. – Oxford: OUP, 2002 – 336 p.